
DOI: <https://doi.org/10.34768/r1.2023.v492.01>

Maria Sroczyńska*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2993-8820>

e-mail: m.sroczyńska@uksw.edu.pl

**SZKICE DO SOCJOLOGICZNEGO PORTRETU
WSPÓŁCZESNEJ MŁODZIEŻY (WYBRANE
ZAGADNIENIA)**

SKETCHES FOR A SOCIOLOGICAL PORTRAIT OF CONTEMPORARY YOUTH (SELECTED ISSUES)

Keywords: sociological sketch, youth, specificity of Generation Z, axiological context.

This article reflects on the sociological sketch for the 'portrait' of Polish youth, mainly Generation Z, who are coming of age against a background of multiple crises. The sources of information include both literature review and first-hand data collected by the author. The theses formulated are tentative, as they reveal certain 'impotence' when trying to present the social consequences of the crises that accompany becoming an adult. These sketches for a portrait of young people bring out the more expressive elements, as well as the more subtle ones. Circulating between the virtual and real worlds, an orientation towards the present, hedonism, experimentation and individualised communication, as well as problems with establishing personal relationships, seem to form the basis of youthful existence. There are also areas that are more difficult to label, which are linked to young people's hopes and their sensitivity to social and ecological

---

***Maria Sroczyńska** – doktor habilitowany w dyscyplinie socjologia, profesor uczelni; zainteresowania naukowe: socjologia młodzieży, religii, rytuału, socjologia sacrum, przeobrażenia współczesnych środowisk socjalizacyjnych i sfery intymnej.

issues. Equally important are their fears, feelings of loneliness, anxiety concerning the possibility of realising life plans, building self-image and relationships with other people, especially in the intimate sphere. It seems that young people today are “adult but immature”.

SZKICE DO SOCJOLOGICZNEGO PORTRETU WSPÓŁCZESNEJ MŁODZIEŻY (WYBRANE ZAGADNIENIA)

Słowa kluczowe: szkic socjologiczny, młodzież, specyfika pokolenia Z, kontekst aksjologiczny.

W tekście podjęto rozważania wokół socjologicznego szkicu do „portretu” polskiej młodzieży, przede wszystkim pokolenia Z, dla którego tłem wchodzenia w dorosłość jest wielokryzysowość. Wykorzystano zarówno źródła o charakterze przeglądowym, jak i dane wywołane pochodzące z badań autorskich. Sformułowane tezy są ostrożne, gdyż ukazują pewien rodzaj „nie-mocy” w obliczu próby zaprezentowania społecznych konsekwencji kryzysów, które towarzyszą stawaniu się dorosłym. Szkice do portretu młodzieży wydobywają elementy bardziej wyraziste, jak i bardziej subtelne. Krążenie między światem wirtualnym a realnym, orientacja na terażniejszość, hedonizm, eksperymentowanie i zindywidualizowana komunikacja, a także problemy z nawiązywaniem relacji osobowych wydają się tworzyć podstawy młodzieżowej egzystencji. Istnieją też trudniejsze do nazwania obszary, które łączą się z nadziejami młodzieży, jej wrażliwością na kwestie społeczne i ekologiczne. Ważne są także jej lęki, poczucie samotności, niepokój dotyczący możliwości realizacji planów życiowych, budowania obrazu samego siebie i relacji z innymi ludźmi, zwłaszcza w sferze intymnej. Wydaje się, że współcześni młodzi są „dorośli, ale niedojrzali”.

Wprowadzenie

Posttransformacyjny, a może już postponowoczesny świat jest źródłem przynależnych mu dobrodziejstw, ale i wielu zagrożeń, których pojawienie się przewidział Ulrich Beck (2004), konstatując zatarcie się różnicy między ryzykiem a jego świadomością. Do tego typu zjawisk należą procesy zachodzące w ramach cyfrowej rewolucji technologicznej, urzeczowiającego społeczeństwa konsumpcyjnego, globalnego ocieplenia klimatycznego, pandemii koronawirusa Covid-19, słabnącej gospodarki i rynków finansowych, a także nieznanego współczesnym Europejczykom wojny, związanej z napaścią Rosji na Ukrainę na początku 2022 roku.

Młodzi Polacy wydają się bardziej zaradni życiowo, społecznie i emocjonalnie od swoich rówieśników z okresu transformacji społecznej (Zielińska 2020). Jednak zarówno ich cele, jak i strategie działania (w pojedynkę) nie sprzyjają organizowaniu się. Nośne wartości i towarzyszące im zachowania młodych, często opierające się na dobrowolności współdziałania, są wolne od decyzji egzystencjalnie znaczących i wymykają się spod odpowiedzialności. Wchodzenie w dorosłość ulega przesunięciu, a jemu samemu towarzyszy samotna moratoryjność (Arnett 2013; Lipska, Zagórska 2011). Dopiero kolejny etap oznacza istotne zmiany tożsamościowe i społeczne, co łączy się z modyfikacją kapitału ludzkiego, przejawianą na płaszczyźnie umiejętności, intuicji i potencjału twórczego (Fairbanks 2003). Trudno przecenić znaczenie środowisk socjalizacyjnych, zwłaszcza rodzin, które udostępniając adolescentom zróżnicowane formy zasobów: finansowych, materialnych, instytucjonalnych, związanych z wiedzą i kapitałem kulturowym nadal tworzą niejednakowe warunki dla strategii budowania dobrobytu (por. Szafranec 2007). Optymistyczne głosy badaczy dotyczące przyszłości millenialsów (25–40-latków), a zwłaszcza pokolenia Z (osób liczących nie więcej niż 24 lata) nie są zbyt często spotykane. W opinii Sylwii Jaskólskiej konsekwencją rozciągniętej w czasie dorosłości są przemyślane, świadomie podejmowane decyzje 30-latków o charakterze rodzinnym, ekonomicznym i zawodowym. Symbolika „śpiącej Królowej” oznacza, że budzą się oni silniejsi, rzeczywiście dojrzały do podjęcia wyzwań dorosłości (Jaskólska 2016, s. 45-56).

Czy młodzi są świadomi swojej przynależności, a zarazem odrębności pokoleniowej? Pojęcie to można rozpatrywać zarówno z perspektywy zbiorowości, jak i jednostki (Hildebrandt-Wypych 2009, s. 114). Treści leżące u podstaw niniejszego tekstu przywodzą na myśl przede wszystkim szeroką definicję, odwołującą się do wspólnoty pokoleniowej, której członkowie pozostają anonimowi i identyfikują się tylko z niektórymi elementami owego, pokoleniowego przeżycia, „...wybranymi wątkami światopoglądu, niektórymi zachowaniami, określonym językiem, modą, muzyką, etc., bądź ze stereotypami wytworzonymi na użytek szerszej publiczności i przez nią samą” (Fatyga 2005, s. 152).

Większość młodzieży, osób znajdujących się w kategorii wiekowej 15-24 lata i zaliczanych do *pokolenia Z*, akceptuje reguły społeczeństwa konsumpcyjnego, które nie sprzyjają radykalizacji działań w różnych obszarach życia społecznego i na ogół prowadzą do w miarę łagodnej socjalizacji w ramach zastanej struktury. Część wycofuje się do swojego niepewnego, „zależniowego” świata, niektórzy buntują się, sygnalizując problemy wchodzące w obszar społecznego tabu (modelu rodziny, aborcji, in vitro, poczęcia z gwałtu itp.) czy nowej duchowości powiązanej z ekologią. Z kolei młodzi dorosli

(*millenials*) w wieku 25-34 lata znajdują się na etapie realizacji indywidualnych projektów życiowych, które starsi adolescenti zaledwie „przeczuwają”. W Polsce zaczyna dominować przywoływany już „racjonalny egoizm”, łączący się z aktywnością gospodarczą, samorealizacją i poszukiwaniem balansu pomiędzy intymnością a pracą zawodową. Okres posttransformacyjny (poakcesyjny, w kontekście wejścia do UE) nie zniwelował głębokiego „pęknięcia kulturowego” związanego z nierównościami społecznymi, zróżnicowaniem dochodów i niedostateczną kontrolą nad warunkami pracy. Utrzymuje się trend zauważony przez socjologów w pierwszej dekadzie obecnego wieku. Z jednej strony, powiększyła się kategoria młodych ludzi – lepiej wykształconych, lepiej zarabiających i oceniających własne perspektywy życiowe (głównie mieszkańców dużych miast), z drugiej – nadal licznie reprezentowani są słabiej sytuowani i wykształceni, z mniejszym zapleczem kapitału społecznego i kulturowego, których liberalna modernizacja do pewnego stopnia pozostawiła na uboczu (por. K. Szafraniec 2007; 2019).

Pęknięcia tworzą nowe konflikty polityczne i partyjne, rozbijające dawne więzi „postsolidarnościowe” i „postkomunistyczne” (Jasińska-Kania 2012, s. 336-339), co w połączeniu z obecną sytuacją geopolityczną, demograficzną i ekologiczną generuje trudności w przewidywaniu przyszłych zmian w obszarze wartości społeczeństwa polskiego. Kwestie te są interesujące od strony prognostycznej, choćby w kontekście szansy na częstsze występowanie opinii zgodnych ze światopoglądem liberalnym wśród uczniów i studentów, w układzie takich zmiennych różnicujących klasy i warstwy społeczne, jak: indeks demokracji, gospodarka rynkowa i zainteresowania polityką. W wypadku młodzieży ujawnianie się światopoglądu konserwatywnego można odnieść jedynie do podziału na lewicę i prawicę (Ruszkowski i in. 2020, s. 185-193).

Niezależnie od kontekstu dziejowego, młodzi pełnią funkcję swoistego „sejsmografu”, a ich postawy i zachowania pozwalają na stawianie pytań i formułowanie wniosków, dotyczących kondycji społeczeństwa, w którym wzrastają.

Konteksty metodologiczne

Problemy badawcze zarysowane w tym tekście, z jednej strony mają charakter ogólny – dotyczą młodzieży jako takiej, z drugiej zaś – koncentrują się na wybranych zagadnieniach, które znalazły wyraz w badaniach autorskich. Po pierwsze, interesująca jest identyfikacja podstawowych treści aksjologicznych pokolenia Z, powiązanych ze stylem życia. Istotne jest też pytanie, w jakim stopniu młodym udaje się rozwiązywać dylematy dotyczące podstawowego sposobu bycia w społeczeństwie, jakim jest pogodzenie kondycji „ja” i „my”. W korespondencji z tymi treściami pozostaje kwestia,

czy w nieodległej przyszłości (za sprawą obecnej młodzieży) nastąpi przemiana wartości, postaw i stylów życia, która z jednej strony zagwarantuje bardziej równomierne przyspieszenie modernizacyjne, a z drugiej zaś – podtrzymanie ciągłości pokoleniowej, tradycji i zbiorowej pamięci?

Przegląd istniejących, dość licznych studiów ilościowych i jakościowych, związanych z młodzieżą (w tym badań autorskich) pozwala na odtworzenie płynnych (zatem nie zawsze bezpośrednio identyfikowanych) cech aksjologicznych przedstawicieli pokolenia Z, związanych z późną fazą adolescencji (uczniowie starszych klas szkół średnich, studenci). W życiu codziennym przeważa orientacja na szczęście, samorealizację, rodzinę, pasje i zamiłowania oraz przyjemności. Wydaje się, że tylko część młodych ludzi pomyślnie „egzystuje” w ramach pogodzenia indywidualizmu z celami społecznymi. Choć przyspieszenie modernizacyjne jest dostrzegalne, to wątpliwości budzi gotowość *zetek* do zagospodarowania rynku pracy, skoro ich układ wartości odwołuje się głównie do sfery prywatnej, zindywidualizowanej (*Pokolenie Z...* 2023)? Można także przypuszczać, że ucierpi transmisja pokoleniowa, w tym przekaz tradycji.

Na płaszczyźnie metodologicznej potrzebny jest namysł nad relacjami łączącymi strategie badań ilościowych i jakościowych oraz ich wykorzystaniem w ramach optyki triangulacyjnej. W artykule posłużono się metodą wtórnej analizy danych ilościowych i jakościowych, dobranych w sposób zasadny dla przedmiotu badania (Borowska-Beszta i in. 2017, s. 5-24; Babbie 2004, s. 342-359). Wybrane wątki związane z zewnętrznymi zabiegami „portretowania” i wewnętrznymi – „autoportretowania” młodzieży zaprezentowano w kontekście syntetycznym, zarówno na gruncie przywoływanych koncepcji, jak i studiów empirycznych realizowanych na płaszczyźnie ogólnopolskiej i regionalnej. Na użytek artykułu odwołano się m.in. do badań własnych o charakterze sondażowym, przeprowadzonych w 2020 roku wśród uczniów ostatnich klas szkół średnich na terenie Kielc oraz miasta stołecznego – Warszawy. Stanowią one fragment wieloletniego zainteresowania autorki tekstu młodzieżą u progu dorosłości, zwłaszcza jej orientacjami aksjologicznymi i rytualnymi ulegającymi przemianom na tle pokoleniowym¹.

Audytoryjne badania ankietowe z 2020 roku objęły 567 maturzystów

---

¹W 2009 roku przeprowadzono badania ankietowe wśród 1111 maturzystów z regionu świętokrzyskiego (a w kontekście pomocniczym także wśród rodziców i nauczycieli). Zebrano i opracowano interesujące dane związane z wykorzystaniem Skali Wartości Schelerowskich (SWS) i wywiadów pogłębionych (*Młodzież w świecie rytuałów...* 2013). Z kolei analiza materiałów biograficznych nadesłanych na konkurs *Moje życie – moje sacrum* miała charakter retrospekcyjny i łączyła się z rekonstrukcją autoportretu – uczniów i studentów z końca pierwszej dekady obecnego wieku – przedstawicieli obecnego pokolenia Y (*Sacrum a młodzież* 2021a).

z Kielc (próba reprezentatywna dla typu szkół) oraz 367 uczniów warszawskich szkół średnich (próba okazjonalna), co uruchomiło kontekst porównawczy w obszarze podobieństw i różnic w sferze aksjologicznej i rytualnej. Dodatkowe tematy, które wzbudziły zainteresowanie jednej trzeciej młodzieży, wybrzmiały w odpowiedziach na pytanie otwarte zamieszczone w końcowej części kwestionariusza. Dotyczyły one: obecności młodych ludzi w świecie powiększającej się liczby „ryzyk” i możliwości, znaczenia rówieśników (*peer groups*) oraz rodziny jako miejsca ambiwalentnego (w kontekście „chłodnej” tolerancji kontra dobrej komunikacji), oceny szkoły w kategoriach przestrzeni edukacji formalnej i nieformalnej oraz odwrotu od wartości religijnych. W powyższym kontekście, w maju 2022 roku przeprowadzono wywiady fokusowe wśród maturzystów 2021 (ówczesnych studentów pierwszych lat na UKSW) w dwóch grupach 8-9 osobowych, mieszanych pod kątem płci. Jedna z nich reprezentowała Warszawę jako miejsce nauki i zamieszkania w szkole średniej, druga – mniejsze miejscowości, głównie ośrodki miejskie (m.in. Radom, Kielce, Cieszyn, Tarnobrzeg, Zamość, Skierniewice, Ostrów Mazowiecką).

Aksjologiczne światy młodych...

Odpowiedź na pytanie, czy ewentualne pozytywy związane z podkreśleniem postaw kreatywności, samodzielności, innowacyjności młodych są w stanie zrekompensować negatywne aspekty, (rozczarowanie, bierność, skupienie na sobie, lęk, frustrację) jest nadal utrudniona, a sytuacja, w której są oni socjalizowani do świata konsumpcji niepokoi wszystkich tych, którzy dostrzegają znaczenie „uniwersaliów aksjologicznych” w procesie wychowania. W rezultacie dyskusji nad sytuacją młodego pokolenia w nowym kontekście politycznym i cywilizacyjnym pojawiło się szereg interesujących inicjatyw badawczych. Z jednej strony zastanawiano się m.in. nad problemami jakie niesie polska lokalność, z drugiej zaś – nad koniecznością działań edukacyjnych, jakie należałoby podjąć (Szafraniec 2019). Istotną kwestią wydaje się także problem tożsamości młodego pokolenia, szukającego dla siebie nowego kodu moralnego (coraz częściej poza religią) i w pewien sposób odnajdującego go w wartościach emancypacyjnych (co przekłada się m.in. na większą akceptację kohabitacji, związków homoseksualnych, relacji typu *friends with benefits* czy aborcji), a także w postulatach ekologicznych.

Zróżnicowanie środowiskowe młodzieży i młodych dorosłych bywa identyfikowane z charakterystycznym dla „neoplemion” stylem życia, korespondującym w pewnych wymiarach z kontekstem aksjologicznym. Autorzy raportu „Świat Młodych” z 2016 roku (zrealizowanego przez agencję IQS głównie dla celów biznesowych) powiązali te obszary kultury millenialsów (bez-

dzielnicy młodych w wieku 16-29 lat) z pięcioma pomniejszych kategoriami (Brzozowska-Brywczyńska 2019, s. 203-209). Najliczniejszą grupę stanowią *ziomki* (30%), skoncentrowani na wspólnocie lokalnej, mediach społecznościowych, świętym spokoju oraz konsumpcji dóbr i usług, a w dalszej kolejności *domisie* (23%) – ceniący rodzinę, tradycjonalistyczni i konserwatywni, głoszący z poczucia obywatelskiego obowiązku oraz *lajfhakerzy* (19%), wśród których dominują mężczyźni, single, o neoliberalnym zmysle gospodarczym, „lubiący czuć się klientami pierwszej kategorii” (Tamże, s. 204). Ostatnie miejsca w rankingu liczebności należą *doregretów* („wkurzonych i bezradnych” – 16%), głównie biedniejszej, pracującej młodzieży oraz *hipsterów* (12%) z dużych polskich miast, stawiających na własny rozwój, hobby i podróże. Zdaniem autorów raportu, wszystkie te „plemiona” łączy pewien rodzaj przeświadczenia o niesprawiedliwości (87%), niezajmowaniu przez młodych należnej im dziejowej pozycji oraz o powszechności zjawiska kłamstwa w życiu publicznym.

Konstatacje płynące z cytowanego raportu (choć niewątpliwie uproszczone i podporządkowane celom marketingowym) nie niosą optymistycznego przekazu na temat kondycji współczesnej młodzieży. Proces indywidualizacji połączony z wiarą w możliwości, jakie dostarcza istniejący porządek społeczno-ekonomiczny i konsumpcjonizm generują przekonanie, że „życie powinno polegać na przyjemnościach i na tym, by mieć, nic innego się nie liczy” (Szafraniec 2015, s. 18). Socjologowie dostrzegają hybrydalne aspekty młodzieżowych tożsamości, np. tęsknotę za dobrymi relacjami i podejmowaniem aktywności na rzecz innych ludzi, a zarazem przywiązywanie dużego znaczenia do wartości pieniądza, jako środka umożliwiającego hedonistyczne przeżycia. Organizowaniu się może sprzyjać rzeczywistość wykreowana kulturowo, umożliwiająca doświadczenie psychicznego przenoszenia się w „inne światy” i ćwiczenie niecodziennych ról (np. w ruchu rycerskim, w nurcie *fantasy* czy w LARP-ie), także w sposób alternatywny (w internetowym *Second Life*, w prezentacji siebie w mediach społecznościowych, np. na Tik Toku czy Instagramie)².

Tendencje te potwierdzają i wydatnie wzbogacają wyniki ogólnopolskich badań diachronicznych, z lat 1988, 1998, 2005, 2017, przeprowadzonych wśród młodzieży szkół średnich oraz studentów³. Choć główna pro-

²Młodszy młodzieżowiec znajduje odniesienie m.in. do stylu zaproponowanego przez depreyjne *emo*, do wymagającej fizycznej sprawności subkultury *skaterów*, do zorientowanego okultystycznie *gotu* czy ponowoczesnej odmiany *rapu*, wchodzącej w mariaż z konsumpcją (por. Paleczny 2012).

³Badania ankietowe w latach 1988, 1998, 2005 zostały zrealizowane przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, a w roku 2017 przez zespół PPiW, działający przy Katedrze Socjologii Religii w Instytucie Socjologii UKSW w Warszawie.

blematyka badań środowiska uczniowskiego koncentrowała się na kondycji religijnej i moralnej adolescentów, to umożliwiły one także przyjrzenie się wartościom jako jej wyznacznikom. Ważne miejsce zajmują wśród nich wartości codzienne, podstawowe, sensotwórcze i ostateczne. Ceniony badacz tych kwestii – Janusz Mariański – podkreśla, że na czele „świętości” dotyczących sensu życia utrzymują się wartości afiliacyjno-stabilizacyjne, a wśród nich: wielka miłość, szczęśliwe życie rodzinne, ludzkie zaufanie oraz odnalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, słowem – cele i dążenia zorientowane indywidualistycznie, skoncentrowane wokół osobistego szczęścia osiągalnego „tu i teraz”. Na znaczeniu zyskały wartości związane z pracą, dobrobytem, wykształceniem czy dążeniem do wybranego celu, które podkreślają aspiracje modernizacyjne młodego pokolenia Polaków. W latach 1988-2017 znacznie obniżyła się ranga wiary religijnej, zarówno w grupie wartości codziennych, jak i przede wszystkim wartości uroczystych, czyli tych, dla których warto poświęcić życie i które powinny być akcentowane jako ważne dla narodu polskiego (Mariański 2018, s. 391-398).

Z kolei przyglądanie się młodym ludziom w badaniach CBOS (z perspektywy ostatnich 30 lat) prowadzi do wniosku, że młodzi idą z wiatrem zmian – „może nie jest to jeszcze huragan, ale już na pewno nie łagodna bryza” (Grabowska 2021, s. 11). Po pierwsze, młodość Polaków uległa wydłużeniu (jeżeli rozumiemy ją jako kontynuację edukacji), co potwierdza tezę o znaczeniu wykształcenia w realizacji przyszłych ról zawodowych. Po drugie, o czym wspomniano w części wstępnej, zainteresowanie polityką jest większe niż w przeszłości. Młodzi ludzie uznają demokrację o odcieniu indywidualistycznym za najlepszą formę rządów, a jednocześnie są bardziej krytyczni w ocenie realizacji założeń funkcjonowania państwa. Mają także poczucie podmiotowości obywatelskiej, co przełożyło się na rekordowy wzrost zaangażowania w protesty w 2020 roku, w kontekście wyroku Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego warunków wykluczających przerywanie ciąży. W 2021 roku polityczne deklaracje lewicowe nieznacznie przeważały nad prawicowymi, osiągając jednocześnie najwyższy wynik w 30-letniej historii badań CBOS. Poglądy młodzieży są odzwierciedleniem trendów społecznych w kwestiach liberalizmu światopoglądowego i obyczajowego, m.in. w stosunku do instytucjonalizacji związków partnerskich tej samej płci, prawa do aborcji czy kwestionowania relacji między państwem a Kościołem rzymskokatolickim. Zmienia się także religijność najmłodszych Polaków, co znajduje szczególnie wyraz w radykalnym osłabieniu praktykowania i pogarszających się ocenach instytucji Kościoła (Grabowska 2021, s. 5-11).

Stosunek do wartości religijnych

Polacy (w tym młodzi ludzie) grzeszą, ale wierzą... , coraz częściej kierując się indywidualnym sumieniem, które w znacznej mierze „umeblowała” religia. Wiarę religijną częściej deklarują dziewczęta niż chłopcy (co współwystępuje z większą intensywnością praktyk i rygoryzmem moralnym), młodzież ze środowiska wiejskiego i miast poniżej 20 tysięcy mieszkańców, uczniowie zasadniczych szkół zawodowych i techników. Między 1996 a 2018 rokiem przybyło respondentów niezdecydowanych (o 7 punktów procentowych), natomiast ponad trzykrotnie wzrosła liczba młodych ludzi, którzy określają siebie jako niewierzący (z 5 do 17 p.p.) (Grabowska, Gwiazda 2019). Nie ulega wątpliwości, że procesy sekularyzacyjne w pierwszej kolejności dotyczą praktyk religijnych i stosunku do instytucji Kościoła katolickiego oraz kwestii socjalizacyjnych (głównie znaczenia lekcji religii). U najmłodszych kohort wiekowych widoczne jest to także w obszarze identyfikacji z wiarą, w odniesieniu do moralności czy doktryny religijnej (*Younger people are less religious...* 2018).

Ogólnopolskie badania studentów, prowadzone na próbach reprezentatywnych, także wskazują na różnice w układzie wartości i norm (skoncentrowanych wokół sacrum moralnego) młodzieży przedtransformacyjnej, tej z 1988 i 1989 roku, w porównaniu z młodymi z lat 2005 i 2017. Tomasz Korczyński zwraca uwagę na większy liberalizm i otwartość na nowe doświadczenia współczesnych studentów, w porównaniu z poprzednikami, ich tolerancję, pragmatyzm, ale i szacunek dla osób starszych oraz relacji z bliskimi. Opis polskiej młodzieży – zdaniem socjologa – wymyka się dychotomicznym ujęciom, gdyż jest ona jednocześnie nowoczesna i konserwatywna, „[...] kocha wolność, ale nie odrzuca autorytetów, jest samodzielna, ale poszukuje wzorców i punktów odniesienia dla swoich decyzji, motywów i wpływających z nich działań społecznych, lubi zabawę, ale myśli poważnie o przyszłości, uczestniczy w wyborach, ale nie lubi polityki, a może bardziej polityków, do »kościółka chodzi« i wierzy w Boga, ale jest krytyczna wobec nauczania kościelnego, zwłaszcza wobec jego nauczania o moralności” (Korczyński 2020, s. 84).

Koncentracja na dwóch podstawowych parametrach religijności – wierze i praktykach religijnych młodych Polaków (rozpatrywanych w kontekście ostatnich 30 lat) wskazuje na wyraźne zmniejszenie się deklaracji zaangażowania, zwłaszcza w obszarze zachowań. W kategorii wiekowej 18-24 lata obniżył się odsetek wierzących – z 93% w roku 1992 do 71% w 2021 roku, a niewierzących wzrósł czterokrotnie – z 6,7% w roku do 28,6%. Wiek jest silnie skorelowany ze zmianami w obszarze praktyk – wśród młodzieży regularnie praktykującej (w niedziele i święta) nastąpił spadek z 69% do 23%,

natomiast wzrósł odsetek niepraktykujących z 7,9% do 36% (Grabowska 2022, s. 101-102). Wydaje się, że zarówno nagłośnione medialnie deficyty moralne duchowieństwa (m.in. na tle pedofilii), obnażające słabość instytucji Kościoła, jak i postanowienia Sądu Najwyższego zaostrzające przepisy w sprawie aborcji, które uaktywniły Ogólnopolski Strajk Kobiet, przyczyniają się do osłabienia praktyk młodzieży, zwłaszcza kobiet. Jak zauważa Mirosława Grabowska, „Ta Polska młodsza i najmłodsza jest już w znacznej mierze co najmniej »akościelna« (2022, s. 108). Zwraca się także uwagę na zjawisko apateizmu, które znajduje odzwierciedlenie w poglądzie, że Bóg i religia nie mają znaczenia dla życia człowieka. Ten rodzaj trendu widoczny wśród młodzieży i młodych dorosłych (25-34 lata) można połączyć z osłabieniem socjalizacji rodzinnej, z niepowodzeniami szkolnej katechezy, a także z ekspansją kultury konsumpcyjnej, ideologii liberalnej, z wpływem Internetu – zwłaszcza mediów społecznościowych i celebrytów. Nie należy także lekceważyć „symptomu” modernizacyjnego, który pokazuje, że osoby wyżej wykształcone, lepiej zarabiające, mieszkające w największych miastach są mniej religijne (*Kto dziś praktykuje...* 2022). Pytania związane z powyższymi kwestiami pojawiają się nieuchronnie w kontekście starszych pokoleń (dziadków, rodziców), których antysekularyzacyjne zaplecze wspomaga pamięć komunizmu czy doświadczenie czasów Jana Pawła II (Grabowska 2022, s. 110). Badania potwierdzają duże prawdopodobieństwo, że w wypadku, gdy rodzic (zwłaszcza matka) jest wierząca i praktykująca, dziecko także będzie podzielać te komponenty religijności (*Kto dziś praktykuje...* 2022).

Przykładem powyższych tendencji może być prezentacja wycinka badań autorskich, ukazujących stosunek młodych u progu dorosłości do wiary religijnej. Badania obejmujące młodzież kielecką ($N = 567$) i warszawską ($N = 376$) zrealizowano za pomocą ankiety audytoryjnej. Zamyśl całości badań opierał się na ukazaniu podobieństw i różnic świata wartości, orientacji rytualnych i zachowań młodzieży w odniesieniu do zmiennej kontekstualnej, uwzględniającej różnicę potencjału modernizacyjnego i socjalizacyjnego obu miast (wojewódzkiego – 200-tysięcznego i stołecznego – liczącego ponad 1,9 mln mieszkańców). Próba kieleckich maturzystów ma charakter reprezentatywny pod kątem typu szkoły⁴. Wstępnie należy założyć, że uczniowie z miasta wojewódzkiego różnią się od swoich rówieśników sprzed dekady, reprezentujących region świętokrzyski (por. Sroczyńska 2013) – są obcy z konsumpcjonizmem, otwartością globalnej przestrzeni medialnej, relaty-

⁴Próba kielecka (na podstawie danych SIO) ma charakter reprezentatywny dla typu szkoły. W grę wchodził uczniowie (maturzyści) liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych, techników i szkół niepublicznych, co stanowiło nawiązanie do badań autorskich, przeprowadzonych w 2009 roku na terenie województwa świętokrzyskiego.

wizmem i zdolnością do kreowania własnego „ja”.

W prezentowanym badaniu, traktowanie wiary jako sprawy prywatnej, dystansowanie się od niej czy zaprzeczanie jej znaczeniu jest bardziej zauważalne w środowisku milionowego miasta. Choć uczniowie deklarujący wiarę religijną (w tym 7,7% głęboko wierzących) stanowią nadal prawie połowę ogółu badanej zbiorowości, to już co piąty maturzysta uważa się za osobę niewierzącą (w tej kategorii dominują mieszkańcy metropolii). Odsetki głęboko wierzących są podobne w obu miastach – w Warszawie nieco więcej dziewcząt niż w Kielcach określa w ten sposób swój stosunek do religii (8,6% do 6,8%), w wypadku chłopców relacja jest odwrotna (8,4% do 6,8%). Respondenci identyfikujący się z wiarą (głęboko wierzący i wierzący) częściej identyfikują się z miastem wojewódzkim niż ze stolicą, także nieco częściej reprezentują płć żeńską⁵ (por. Tabela 1).

Tabela 1

Stosunek młodzieży maturalnej do wiary religijnej z podziałem na płć

Stosunek do wiary	Kielce		Warszawa	
	dziewczęta <i>N</i> = 294	chłopcy <i>N</i> = 273	dziewczęta <i>N</i> = 243	chłopcy <i>N</i> = 133
Głęboko wierzący <i>N</i> = 73 (7,7)	20 (6,8%)	23 (8,4%)	21 (8,6%)	9 (6,8%)
Wierzący <i>N</i> = 391 (41,5)	148 (50,3%)	110 (40,3%)	89 (36,6%)	44 (33,1%)
Niezdecydowany <i>N</i> = 124 (13,1)	35 (11,9%)	39 (14,3%)	29 (11,9%)	21 (15,8%)
Obojętny <i>N</i> = 165 (17,5)	42 (14,3%)	58 (21,2%)	45 (18,5%)	20 (15,0%)
Niewierzący <i>N</i> = 190 (20,1)	49 (16,7%)	43 (15,8%)	59 (24,3%)	39 (29,3%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankietowego badania audytoryjnego w 2020 roku (próbka kielecka *N* = 567 – reprezentatywna pod kątem typu szkoły, próbka warszawska *N* = 376 – okolicznościowa).

Trudno nie zgodzić się z tezą, że w analizie orientacji aksjologicznych młodzieży należy uwzględnić także wielowymiarowość ich trajektorii, a w rezultacie złożoność trendów, co ma również istotne konsekwencje dla samego badania współczesnej religijności i duchowości (Drozdowicz 2022,

⁵Jednak związek między obu zmiennymi, tj. płcią a stosunkiem do wiary religijnej ($R_c = 0,2$; $p < 0,01$) jest raczej słaby.

s. 107-108). Socjologicznie „oswojona” polska religijność uwalnia się bowiem od jednowymiarowego (tj. instytucjonalnego) sposobu jej definiowania. Proces ten uległ przyspieszeniu w ostatniej dekadzie, w porównaniu z innymi społeczeństwami Europy Zachodniej, gdzie miał on charakter konsekwentny i długodystansowy. „W tym sensie – zauważa Jarema Drozdowicz – pokolenie Z cechuje religijność i duchowość ściśle powiązana z personalistycznym i podmiotowym sposobem jej conceptualizacji i artykulacji” (2022, s. 108). Może to wskazywać na znaczenie czasami niedocenianych, jednostkowych doświadczeń i przeżyć obejmujących sferę metafizyczną (Szauer 2021), a w pewnej mierze także poddanych krytyce w procesie sepizacji (unieważniania) rodzinnych wzorców socjalizacyjnych o charakterze religijno-moralno-obyczajowym (por. Sroczyńska 2021b). Przykładowo, osoby deklarujące się jako niepraktykujące i obojętne w sprawach wiary mogą być przywiązane do pozareligijnych funkcji praktyk jednorazowych i okresowych (rytuały przejścia, rytuały świąteczne), doceniać ich znaczenie społeczne i jednostkowe.

Niewątpliwie obecnie dużo trudniej jest ustalić wiarygodność katolicyzmu w percepcji młodzieży, do niedawna dominującego typu struktury światopoglądowej, „[...] choć prawdopodobnie spory odsetek także młodych ludzi nadal będzie trwać przy Kościele, żyć zgodnie z jego nakazami, utrzymywać i przekazywać następnym pokoleniom ciągłość jego tradycji” (Libiszowska-Żółtkowska 2021, s. 306). Z drugiej strony zasadne staje się pytanie, w jakim stopniu pokolenie 2.0, a zarazem pokolenie pandemii, posłuży się kompetencjami wyróżniania i przeżywania „tego, co niecodzienne” i przekaże je swoim następcom.

Inna młodzież?

Młodzież traktowana jako kategoria pokoleniowa, wraz z przypisywanymi jej socjologicznymi cechami, może stanowić jeden z czynników zmiany społecznej (por. Mannheim 1952, s. 319-320). Niemniej, konstrukty społeczno-kulturowe nigdy nie wydają się w pełni satysfakcjonujące, zwłaszcza gdy mówimy o tzw. bliskich pokoleniach. *Zetki* rozwinęły sprawności internetowe charakterystyczne także dla *millenialsów*, toteż Sieć stanowi (równoległe do Realu) podstawowe środowisko ich życia codziennego. Tożsamości młodych mają cechy niespójne, wysokiemu poczuciu własnej wartości niejednokrotnie towarzyszy niepokój i lęk przed wchodzeniem w relacje o charakterze bezpośrednim, zwłaszcza te, które łączą się z intymnością. Można nawet mówić o spotęgowanej w obu tych pokoleniach aporii bliskości, połączonej z ambiwalentnym stosunkiem do relacji (chęcią ich tworzenia i posiadania, a jednocześnie obawą przed utratą i poniesieniem porażki).

Pewna odrębność w sposobie ujęcia kategorii młodzieży, pojawiająca się w refleksji Michaela Fleischera, łączy się z konstatacją, że jest ona biologicznie młoda, ale nie posiada własnej ideowej spójności, konceptualizacji siebie. Niemiecki socjolog uważa, że młodzież cechuje nieoryginalny przedmiot zachwyty (ofertą rynkową), ukierunkowanie na to, co terazniejsze i zmonetaryzowane, preferowanie przyjemności korzystania w miejsce posiadania i tworzenia, brak akceptacji wszystkiego czego nie ma w świecie młodych (w Sieci), silna indywidualizacja i personalizacja własnej komunikacji (istotne jest to, że w ogóle się mówi) (Fleischer 2019). Młodzi funkcjonują w ciągłej zmianie, robiąc wiele rzeczy jednocześnie. Cechuje ich otwartość, wysoka samoocena, technologiczna sprawność, świadomość zmian ekologicznych i zaangażowanie w nagłaśniane przez media duże akcje społeczne. Jednocześnie posiadają problemy z nawiązywaniem relacji osobistych, są w pewien sposób bierni i powierzchowni.

Czy można im zatem przypisać orientację na realizowanie modelu wygodnej egzystencji, bez kłopotów i konfliktów, niezaangażowanej w życie innych ludzi (zindywidualizowanej), doceniającej wartość samorealizacji i pracy jako źródła przyjemności? Młodzi ludzie – konstatuje socjolog Maria Zielińska (2015) – są we współczesnym świecie bardziej zaradni życiowo od swoich rówieśników sprzed kilku lat, co pozwala im inaczej konstruować dorosłość. Dają sobie prawo do eksperymentowania, przeżywania nowych doświadczeń, dokonywania wyborów, przesuwania momentu podjęcia ról identyfikowanych ze stabilnością i spełnianiem społecznych oczekiwań. We współczesnym świecie nabywanie statusu dorosłego w środowisku rodzinnym, lokalnym, a przede wszystkim w gronie rówieśniczym i w szkole jest znacznie trudniejsze niż w przeszłości. *Emerging adulthood* coraz częściej bywa przeżywane w sposób samotny (Arnett 2013), co niejednokrotnie posiada negatywne konsekwencje dla konstruowania obrazu samego siebie i doświadczania sensu życia. Jak pokazują badania Fundacji Pokolenie, zrealizowane w 2022 roku na reprezentatywnej próbie dorosłych Polaków, aż 54% respondentów odczuwa samotność, a kategorią, która doświadcza jej najmocniej, są młodzi mężczyźni przed 24 rokiem życia (57%). Wyższemu natężeniu samotności sprzyja bycie mieszkańcem wielkiego miasta (powyżej 500-tysięcy), nieposiadanie pracy, wzrastanie w rodzinie niepełnej, brak dzieci (*Poczucie samotności...* 2022, s. 42-43)⁶.

Nawet jeśli nie do końca zgodzimy się z etykietą „Pochłaniaczy Bodźców” i opiniami, że dla młodych ludzi „nic nie ma obecnie znaczenia” lub, że „znaczenie ma wszystko”, to trudno nie zauważyć postępującej hybrydyza-

⁶W badaniu wykorzystano wywidowaną skalę samotności R-UCLA – por. *Poczucie samotności wśród dorosłych Polaków. Raport*, Fundacja Pokolenie, Warszawa, 2022, s. 43.

cji ich osobowości, co jest efektem życia w społecznych niszach tworzonych przez grupy rówieśnicze (także wspólnoty internetowe), pozostające w stałej relacji z treściami kultury popularnej. Socjologowie zauważają, że młody Polak (*zetka* lub *millenials*) może pozostawać w jednej osobie homofobicznym i zdystansowanym do katolicyzmu, ceniącym rodzinę, ale jednocześnie niemającym ochoty jej zakładać, dążącym do utrzymania pokoleniowej zażyłości, ale przy zagwarantowaniu wzajemnej tolerancji bliskich sobie osób (por. Szlendak 2012). Jeśli tak, to lejtmotywem zachowań młodych ludzi pozostawałaby niekonsekwencja, która – z jednej strony odwołuje się do pewnego podobieństwa pokoleń na poziomie aksjonormatywnym, zwłaszcza wartości uznawanych, a z drugiej – czyni je kwestią uznaniową i sytuacyjną, szczególnie w kontekście realizacyjnym.

Zatem trudno jest dzisiaj mówić o jakiejś stabilnej „budowli” aksjologicznej, która przekłada się na spójność orientacji młodego pokolenia, wręcz przeciwnie, „nigdy nie było i obecnie także nie ma jednej młodzieży, są tylko jej odmiany”, co przekłada się na niewiarygodność marketingowego (sieciowego i konsumpcyjnego mitu – M. S.) globalnego nastolatka (Wrzesień 2015, s. 21-25). Mimo to młodzież pragnie obecności dorosłych, z którymi można dialogować i spierać się, „unieważniając” przekazywane przez nich treści, także te o charakterze obyczajowym. Nie przeszkadza to oczekiwać od starszych (w tym rodziców i dziadków) bycia „rzeczywistymi opiekunami” (niekoniecznie autorytetami) i czynić ich poniekąd odpowiedzialnymi za wspieranie młodej generacji w poruszaniu się po właściwych drogach życiowych. O ile rodzice (zwłaszcza matki) są bliżej problemów codzienności, o tyle dziadkowie powinni przede wszystkim zapewnić wnukom poczucie „bycia kochanymi” i opiekę nad nimi (91,8%), a także dbać o przekazywanie im zasad moralnych (68,7%) (Sroczyńska 2021a). Konstatacja, że młodzi są dorośli, ale niedojrzali stanowi zachętę do głębszej refleksji na temat wydłużania się drogi do dorosłości w Polsce (Zagórska, Jelińska, Surma, Lipska 2012, s. 76-92).

Interesujące kwestie pojawiają się w kontekście (wspomnianego w części metodologicznej) wywiadu fokusowego, przeprowadzonego z maturzystami 2021 (obecnymi studentami), będącego poszerzeniem zagadnień wyłonionych w ankietowych badaniach kielecko-warszawskich⁷. Mogą one stanowić zarys młodzieżowego „autoportretu czasu kryzysów”, a jego zwornikiem jest kontekst wspólnych problemów, m.in. zmagania się z trudnościami natury psychicznej (depresja, zachowania suicydalne), potrzebą terapeutycznego wsparcia, ale także potrzebą autonomii, wolności, bycia „majsterkowiczem”

⁷Były one przeprowadzone 18.05.2022 roku, na terenie uczelnianej fokusowni, z udziałem autorki (moderator).

w określaniu celów i sensu życia. Choć młodzi doceniają relacje z innymi ludźmi (rówieśnikami), to w czasach pandemii koronawirusa Covid-19 utrzymywali znajomości głównie z tymi, którzy akceptowali ich wartości, podejmowane decyzje, marzenia, służyli pomocą oraz wspierali „ja” (kwestie te podnosili częściej respondenci z mniejszych miejscowości). Jednocześnie pozostają wrażliwi na krytykę ze strony innych i przejawiają łatwość w zrywaniu relacji, przy jednoczesnym braku chęci „walki” o związki. Niektórzy z rozmówców identyfikowali się z etykietą „pokolenia jeszcze podwórka”, znajdującego się pomiędzy światem realnym a Siecią, co daje możliwość włączania się w działania zbiorowe o znaczeniu globalnym oraz lepszego rozoznania dodatnich i ujemnych stron Internetu.

Tolerancję obowiązującą w stosunku do rówieśników można bardziej traktować jako wartość uznawaną niż odczuwaną i realizowaną. Określenia typu: „żyj sobie jak chcesz, dopóki nie wpływasz na moje poglądy” (przy czym osoby uzależnione stanowią temat tabu – „nie zmienia się ich na siłę”) czy „nie wtrącajmy się do życia innych”, idące w sukurs pochwale odmienności, wydają się wzmacniać trend indywidualistyczny i indyferentyzm młodzieży, co pozostaje w pewnej sprzeczności z dążeniami do tworzenia szczerych, autentycznych relacji międzyludzkich. W gronie dyskutujących studentów pojawiło się sformułowanie „pokolenie buntownicze”, na określenie relacji z rodzicami (i innymi dorosłymi ze starszego pokolenia). Obok potrzeby rozmowy istnieje świadomość, że nie zawsze jest to możliwe... Często obie strony pozostają przy swoich stanowiskach, przy czym rodzicom i dziadkom towarzyszy niepokój, „martwią się” o przyszłość młodych. W toku dialogu mają także miejsce sytuacje zmiany poglądów, przekonań starszych, co jest niewątpliwym wskaźnikiem poszerzania się zjawiska prefiguratywności (uczenia się od młodych), które w kontekście transmisji kulturowej po raz pierwszy zdefiniowała Margaret Mead (2000).

Większości studentów biorących udział w wywiadzie fokusowym, Kościół katolicki kojarzy się z zakazami, a obecność lekcji religii w szkole postrzegana jest krytycznie. Zdaniem młodych „można inaczej...”, potrzebna jest otwartość, szczerza rozmowa, poszanowanie wyboru, indywidualności, prawdy i tolerancji, zastąpienie szkolnej katechezy przedmiotem określonym jako „życie w społeczeństwie”. Alternatywą mogą być młodzieżowe wspólnoty religijne związane z duchowością, z autentycznością spotkania, „gdzie każdy może dla siebie coś znaleźć”. Dla badacza zjawisk religijnych widoczny staje się proces desakralizacji rytuału, który oznacza jego redefinicję, przesunięcie w kierunku optyki „miękkiej”, funkcjonalnej, wkomponowanej w styl życia. Rytuały posiadają obecnie w świadomości młodzieży przede wszystkim znaczenie integracyjne, identyfikacyjne, kulturowe, ludyczne i he-

donistyczne, a wymiar religijny pozostaje w znacznej mierze nieobecny.

Chociaż sfera uczestnictwa młodych ludzi w życiu społecznym poszerza się i różnicuje dzięki oddziaływaniu agend, takich jak: szkoła/uczelnia, nowe media i grupy rówieśnicze, to pojawiają się pytania wychodzące naprzeciw ograniczonym możliwościom prognostycznym. Jak bardzo socjalizacja pierwotna, zwłaszcza rodzinna, będzie stanowić w przyszłości „pas transmisyjny” dla identyfikacji z wartościami, które czynią życie sensownym i użytecznym? Czy młodym z pokolenia 2.0, żyjącym w społeczeństwie ryzyka, uda się zagospodarować możliwości stwarzane przez ponowoczesność, a zarazem zminimalizować rozmaite zagrożenia? Jakie „mocniejsze”, a jakie „słabsze” strony w kontekście preferencji aksjologicznych posiada młodzież z Polski „peryferyjnej” w porównaniu z młodzieżą z „centrum”? Czy przyspieszająca, instytucjonalna sekularyzacja młodych jest procesem nieodwracalnym, czy też należy założyć model zróżnicowanych scenariuszy?

Bez zakończenia...

Polski socjolog Zygmunt Bauman (2005), przenikliwy analityk współczesności sugerował, że bóle, rozterki i zgryzoty typowe dla ponowoczesnego świata rodzą się z poczucia nadmiernej wolności, a nie ucisku, co jednocześnie oznacza kurczenie się zakresu jednostkowego bezpieczeństwa (przykładem w sferze intymnej, może być jednoczesne pragnienie i nie-pragnienie bycia w relacji). Nie sposób nie zauważyć, że kondycja młodzieży (utożsamianej na ogół z pokoleniem Z⁸) odzwierciedla identyfikowane (a niekiedy przeczuwane) przez nich problemy, pozostające w relacji do rzeczywistości wielokryzysowej, zarówno o charakterze globalnym, jak i lokalnym. W szczególności dotyczą one zachodniego typu cywilizacji wraz z jej układem wartości, relacjami społecznymi i stylem życia. Usieciwienie interakcji i upowszechnienie intymności w społeczeństwie zmęczenia, jak zauważa niemiecki socjolog Byung-Chul Han, pociągają za sobą trudności w identyfikowaniu różnych typów relacji o charakterze pierwotnym, osobowym, a konsekwencją jest „pornograficzne wystawienie”. Han używa terminu „tyrania intymności, która psychologizuje i personalizuje wszystko”, a co za tym idzie: zaciera relacyjną bliskość (2022, s. 132).

Czy młodzi Polacy czują się obecnie bardziej obciążeni zbyt dużą odpowiedzialnością za własny los, a *crowded nest* staje się sposobem na niezbyt satysfakcjonujące przetrwanie? Czy indywidualizacja związana z koniecznością konstrukcji własnej biografii (głównie moratoryjnej i dyfuzyjnej), tak

---

⁸Inkluzywne rozumienie „ludzi młodych” obejmuje także *millenialsów*, a być może także część przedstawicieli pokolenia Y.

widoczna pokoleniu Sieci, nie pociąga za sobą rozmycia różnicującej młodzież *neoplemienności*, czy też może ją wzmacnia w kontekście obojętności? W jakim stopniu trudności w tworzeniu relacji intymnych poza Siecią (miłość, przyjaźń) współkonstruuja silne poczucie samotności wśród młodzieży do 24 roku życia, sprzyjające depresji oraz zachowaniom suicydalnym? Na ile *zетkom* uda się zmodyfikować rynek pracy, tak aby wychodził naprzeciw dwóm rodzajom potrzeb – statusowym (zwłaszcza materialnym) oraz osobowym (sprzyjającym samorealizacji, przyjemności i jednostkowej mobilności)? Warto także przypomnieć, że „indywidualizm samorealizacji” nie sprzyja trosce o transmisję pokoleniową w obszarze pamięci zbiorowej i tradycji.

Już na początku obecnego wieku podnoszono kwestię pseudokultury i pseudotożsamości, które stawały (stają się) udziałem młodych, podczas gdy dorosłość została uznana za konstrukt kulturowy i tożsamościowy, który podlega coraz szybszym przemianom, jednocześnie dystansującym się do oczekiwań starszych pokoleń (Fatyga 2001, s. 94-116). Wydaje się, że w wypadku młodzieży wszelkie konstatacje noszące znamię rozpoznania problematyki powinny być umieszczane w bardziej „miękkim”, dynamicznym kontekście. Konkluzje sformułowane na potrzeby niniejszego tekstu posiadają przede wszystkim wartość hipotetyczną, gdyż łączą się z pytaniami, na które odpowiedzi mają (jak nigdy dotąd) charakter nieoczywisty.

Literatura | References

- ARNETT J. J. (2013), *Adolescence and Emerging Adulthood. A Cultural Approach*, 5th Ed., Pearson, New York.
- BABBIE E. (2004), *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- BAUMAN Z. (2000), *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- BAUMAN Z. (2005), *Razem osobno*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- BECK U. (2004), *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- BOROWSKA-BESZTA B., BARTNIKOWSKA U., ĆWIRYNKAŁO U. (2017), *Analiza wtórna jakościowych danych zastanych: przegląd założeń teoretycznych i aplikacji metodologicznych*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, nr 1, s. 5-24.

- BRZOZOWSKA-BRYWCZYŃSKA M. (2019), Kulturowe środowisko jednorozców – kilka notatek o młodzieży i kulturze popularnej, [w:] *Młodzi 2018. Cywilizacyjne wyzwania. Edukacyjne konieczności*, red. K. Szafraniec, A PROPOS, Warszawa, s. 203-209.
- DROZDOWICZ J. (2022), W co wierzy pokolenie Z? Transformacje religijności cyfrowej młodzieży, „Przegląd Religioznawczy – The Religious Studies Review”, 1(283), s. 91-109.
- FAIRBANKS M. (2003), Zmiana mentalności narodu, czyli składniki procesu budowania dobrobytu, [w:] *Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, red. L. E. Harrison, S. P. Huntington, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, s. 394-411.
- FATYGA B. (2001), Pseudo-kultura i pseudo-tożsamość, czyli czego nie przewidziała Margaret Mead, rozdział, [w:] *Normalność i normalka. Próba zastosowania pojęcia normalności do badań młodzieży*, red. B. Fatyga, A. Tyszkiewicz, OBM ISNS UW, Warszawa, s. 94-116.
- FATYGA B. (2005). *Dzicy z naszej ulicy. Antropologia kultury młodzieżowej*, Ośrodek Badań Młodzieży, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, UW, Warszawa.
- FLEISCHER M. (2019), *O młodzieży czyli o tym, że jej (już) nie ma*, Wydawnictwo Libron, Kraków.
- GRABOWSKA M. (2018), *Bóg a sprawa polska. Poza granicami teorii sekularyzacji*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- GRABOWSKA M. (RED.) (2021), *Młodzi Polacy w badaniach CBOS 1989-2021, Opinie i diagnozy nr 48*, CBOS, Warszawa.
- GRABOWSKA M. (opr.) (2022), *Polski pejzaż religijny z bliższego planu, nr 91*, CBOS, Warszawa.
- GRABOWSKA M., GWIAZDA (opr.) (2019), *Młodzi 2018*, CBOS, Warszawa.
- HAN B.-CH. (2022), *Społeczeństwo zmęczenia i inne eseje*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- HILDEBRANDT-WYPYCH D. (2009), *Pokolenia młodzieży – próba konceptualizacji*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 2, s. 105-124.
- JASIŃSKA-KANIA A. (2012), *Zmiany wartości Polaków a procesy transformacji, europeizacji i globalizacji*, [w:] *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*, red. A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Scholar, Warszawa, s. 318-341.

- JASKÓLSKA S. (2016), Współczesne rytuały przejścia z dzieciństwa do dorosłości: baśń o śpiącej królewnie, [w:] Bajka, baśń, legenda i mit w naukowych opracowaniach, red. A. Grabowski, M. Zaorska, Wydział Humanistyczny UW-M, Olsztyn, s. 45-56.
- KORCZYŃSKI T. M. (2020), Academic youth and their system of values, [w:] Between Construction and Deconstruction of the Universes of Meaning. Research into the Religiosity of Academic Youth in the Years 1988-1998-2005-2017, red. S. Zaręba, M. Zarzecki, Peter Lang, Berlin, s. 71-84.
- KTO dziś praktykuje wiarę? Wykruszyli się ci, którzy chodzili do kościoła ze względów społeczno-kulturowych (z prof. M. Grabowską rozmawiał Ł. Kasper) (2022), <https://wpolityce.pl/kosciol/626627-kto-dzis-praktykuje-wiare> [data dostępu: 17.12.2022].
- LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA M. (2021), Homo religiosus. Szkice z socjologii religii, ZW Nomos, Kraków.
- LIPSKA A., ZAGÓRSKA W. (2011), Stająca się dorosłość w ujęciu Jeffreya J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia, „Psychologia Rozwojowa”, 1(16), s. 9-21.
- MANNHEIM K. (1952), The Sociological Problem of Generations, [in:] Karl Mannheim: Essays, ed. P. Kecskemeti, Routledge, New York, s. 276-320.
- MARIAŃSKI J. (2018), Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- MEAD M. (2000), Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- PALECZNY T. (2012), Subkultury czy postsubkultury młodzieżowe? Pomędzy buntem a odmiennością, Wydawnictwo Eduskrypt, Kraków.
- POCZUCIE samotności wśród dorosłych Polaków. Raport (2022), Instytut Pokolenia, Warszawa, <https://www.institutpokolenia.pl> [data dostępu: 30.11.2022].
- POKOLENIE Z na rynku pracy. Postawy, priorytety, oczekiwania. Raport z badań (2023), Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec-Warszawa.
- RUSZKOWSKI P., PRZESTALSKI A., MARANOWSKI P. (2020), Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego, a klasy i warstwy społeczne, Collegium Civitas Press, Warszawa.
- SROCZYŃSKA M. (2021a), Axiological preferences of Polish youth in the context of social transformation and post-transformation, „Journal of Modern Science”, 2(47), pp. 391-407.

- SROCYŃSKA M. (2021b), *Sacrum a młodzież*, Wydawnictwo Libron, Kraków.
- SROCYŃSKA M. A. (2013), *Rytuały w młodzieżowym świecie. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Fall, Kraków.
- SZAFRANIEC K. (2007), *Polska młodzież między apatią, partycypacją a buntem*, [w:] *Jedna Polska? Dawne i nowe różnicowania społeczne*, red. A. Kojder, WAM-PAN, Kraków, s. 207-236.
- SZAFRANIEC K. (2015), *O znaczeniu codzienności w życiu młodzieży*, „Władza Sądzenia”, nr 7, s. 9-18.
- SZAFRANIEC K. (RED.) (2019), *Młodzi 2018. Cywilizacyjne wyzwania. Edukacyjne konieczności*, A PROPOS, Warszawa.
- SZAUER R. (2021), *Religious experience as a dimension of religiosity: Polish youth in the world of experience*, [w:] *Metamorphoses of Religion and Spirituality in a Risk Society (Sociological Contexts)*, red. S. H. Zaręba, M. Srocyńska, R. Cipriani, M. Choczyński, W. Klimski, Routledge, London and New York, pp. 188-201.
- SZLENDAK T. (2012), *Zażyłość w oparach niezrozumienia. O hipotezie międzygeneracyjnej solidarności tolerancyjnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 3, s. 75-90.
- WRZESIEŃ W. (2015), *Nie ma jednej młodzieży*, „Władza Sądzenia”, nr 7, s. 21-25.
- YOUNGER people are less religious than older ones in many countries especially in the US and Europe (2018), PEW, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/06/13/younger-people-are-less-religious-than-older-ones-in-many-countries-especially-in-the-u-s-and-europe/>, [data dostępu: 17.06.2022].
- ZAGÓRSKA W., JELIŃSKA M., SURMA M., LIPSKA A. (2012), *Wydłużająca się droga do dorosłości*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa.
- ZIELIŃSKA M. (2015), *Polska młodzież w czasach nieufności*, „Władza Sądzenia”, nr 7, s. 27-35.
- ZIELIŃSKA M. (2020), *Gotowi na dorosłość? Projekty życiowe i zasoby społeczne pokolenia 2.0*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.